

## דנה לובינסקי

### שיחה עם שירה סתיו

ש"ס: מדוע קראת לספרך (הוצאת עם עובד, 2014) "בלי ברית, בלי מילה"? אני זוכרת שהתלבטת בין כמה שמות ולבסוף הכרעת כך, ואני גם זוכרת שזה היה השם המועדף עלי. אני יכולה לומר שלי השם הזה יוצר תחושה מאוד פרדוקסלית ומוזרה – וזה מה שאהבתי בו. מצד אחד זהו תיאור של מצב משחרר, מועדף אפילו בעיני, של מי שלא נאלצה לעבור את הטקס המכאיב והנורא של חיתוך בבשר – ברית מילה. מצד שני, הניסוח הזה דווקא יוצר תחושה קשה, של בדידות ותלישות. אני גם יכולה לראות את הכפילות הזאת בשייריך.

ד"ל: הרבה אנשים שואלים אותי באמת לגבי שם הספר, מאיפה הוא בא, לאן כיוונתי. בסופו של דבר השם "בלי ברית, בלי מילה", שלקוח אגב מתוך שורה באחד השירים בשם "אותות" ("ביקשתי לבוא אלייך בלי ברית, בלי מילה / בעדנה ללטף את הערווה כשם שמלטפים ראש של ילד שהפסיד במשחק"), אכן נבחר מתוך כמה שמות לאחר התלבטויות קשות, משום שהוא נושא את המרחב המיוחד בין חירות לתלישות. זה מרחב שהוא הגלות או הספיות, שמאפיינת כל מצב של כתיבה, אבל באופן ספציפי רציתי לתאר, או יותר נכון לא יכולתי שלא לתאר, את המצב שממנו אנחנו כותבות ומדברות כנשים. סך הכול אנחנו עדיין מהגרות טריות אל השפה הכתובה, וזו עובדה שנוטים

לשכוח או להשכיח. אני רציתי להזכיר שבתור מהגרות טריות יש לנו סטטוס מיוחד; מצד אחד אנחנו אלה שבמשך אלפי שנים הודרו, ועדיין מודרות מתוך הברית הכתובה של המילים, שרק לגברים הותר לבוא בה, ומצד שני, אנחנו כמו שאמרת, גם אלה שנחסך מהן, לפחות במסגרת היהדות, הטקס המסרס והברברי הזה של החיתוך בבשר, ברית המילה.

ההדרה הזו, או הנוודות הזו, היא גם עונש, אבל היא גם מאפשרת ידיעה מסוג אחר, כי ברגע שאת לא מונחת בנוחות בתוך הסדר יש לך מבט רענן יותר על הדברים, את יכולה לחשוב אותם מחדש, להיות קרובה יותר לממשות שלהם, ויש לך גם יחס אינטימי יותר לשפה בגולמיותה ובחומריות שלה. בסך הכול הסדרים שאנחנו חיים בתוכן, סדרים שהשפה מתחזקת, הביאו אתם אינספור של תחלואים; כל ההבניות הבינאריות בין אני לאחר, פנים לחוץ, שלי שלך, ואחר כך הקולקטיב שלהן במעמדות, לאומים, עדות.

במובן הזה, "בלי ברית, בלי מילה" הוא גם תיאור של כאב, תיאור של בעיה אישית, שהיא גם בעיה כללית דוחקת, אבל גם סימון של פתרון אפשרי. חלק מהמהלך של הספר עובר מהצגת הבעיה הזאת, סבך המעשים האלימים שנעשו ונעשים בשם האב, אל עבר פתרון אפשרי, אולי יצירה של ברית אחרת, חדשה, שהיא לא בהכרח מילולית. לכן הספר גם נחתם בתפילה למצב שבו "לא יהיה כל צורך לשנס יותר מילים".

לאלימות חייבת לעבור דרך האלימות? האם לא קיימת אופציה של התנגדות בלתי אלימה? זו שאלה שמעסיקה אותנו רבות, גם בפעילות הפוליטית שלי; בהתנגדות לכיבוש, ובמחאת הפסיכולוגים שיזמתי והובלתי יחד עם חברים נוספים בקיץ 2011.

אני חוששת שאין לזה תשובה בינארית, ושירי הספר הם באמת סבך פתלתל של התמודדות עם השאלה הזאת בתוכי, ומאבק להשתחרר מן האלימות, להקיא אותה מתוכי, יותר מאשר ביטוי של איזושהי חירות. בחלק מהפעמים, כמו בציטוט שהבאת על ה"כוס החסום" שהבנתי לאחרונה שזעזע כמה אנשים, יש ניסיון נואש של קריאה להתעוררות שמופנית בראש ובראשונה לנשים, להבחין בחירות שישנה, להתעורר, להיות סובייקט, לזוז ולהזיז, להתחבר למיניות ולכוח היצירה שלהן.

אבל כן חשוב לי להדגיש, שהספר מייצג גם קולות אחרים של 'מצב נשי' שהוא מצב פוטנציאלי של פחות אלימות, ויותר חמלה ואחוה. כשאני אומרת "נשי" אני לא מתכוונת לאיזושהי מהותנות בהכרח, אלא פשוט לכך שגברים, משלל של סיבות, היסטוריות בין היתר, נגועים יותר באלימות.

אם נתייחס למשל למציאות הישראלית של 2014, גברים הם אלה שנשלחים על-ידי גברים אחרים אל שדה הקרב, הם אלה שצריכים לאחוז בכלי המשחית, ולעתים לשלם במחיר הכבד של חייהם, מה שנחסך על-פי רוב מאתנו כנשים ישראליות. הרבה פעמים העובדה הזאת מהווה תירוץ להדיר אותנו מהשיח הזה, כי מה אנחנו מבינות בביטחון, לא היינו שם. אבל הפרדוקס והטרגדיה היא שדווקא מי שאמון

אבל בספר שלך עצמו יש לא מעט אלימות. לא רק בתכנים – את כותבת על קרפדות מתות, זאב רע, שליה שחורה, בתים קורסים, מאכלים ארסיים, דהרות סוסים – אלא גם בעצם הרטוריקה. כקוראת הרגשתי הרבה התאכזרות, בעיקר התאכזרות עצמית באופן שבו האני פונה אל עצמו, ללא שמץ חמלה, בשפה קשה ואלימה ("תתחילי כבר להזיז את הכיס החסום שלך / אף אחד לא יזריע לך אותו בכוונה"). איך את רואה את האלימות הזאת? גם זה חלק מ'המצב הנשי'? זו תמונה של חופש או חלק הכרחי מהעמדה הסבוכה שאת מדברת עליה?

כן, חלק מהשירים רוויים ברטוריקה קשה ובאלימות קמאית, מיתולוגית, עם המון בעלי חיים כפי שהזכרת, ובשירים אחרים הטון הרגשי הוא של רוך והתמזגות כמעט תינוקיים (למשל, "אהובי, אני אוהבת את השיער היקר שראשך הכבד שחרר למעופו" או "מתי שוב נניע את גופינו הדקים / בקצב איטי של נשות האיים"). הנחתי בספר בצורה חשופה מאוד את המיתולוגיה הפרטית של העולם הפנימי שלי, מתוך רצון לפרוש מנעד רחב, מתיאור המצב הקיים של האלימות שמתחוללת בכל רובדי הקיום, מממלכת החיות ועד למשפחה הגרעינית והייצוגים שלה בתוך הנפש, הדחפים התוקפניים שבתוכנו, ועד לאיזושהי אוטופיה של אחרית הימים, אולי מצב של החלמה. כך גם נבנתה העריכה של הספר, ביחד עם ניצה דרוור-פרמן, מהשער "במעגל" שפותח את הספר בשיר רווי באלימות ובכאב על האב, ועד לשער "מתי שוב" שמסתיים במחול עדין של שתי נשים בטבע.

אבל את שואלת מעניינת וחשובה. האם ההתנגדות

על המלחמה, כבר אחוז בה כל כך, שהוא לא יכול לדמיין מעשים אחרים, המוח שלו כבר חסום, למרבה הצער העמוק כפי שאנחנו רואות, מלדמיין מציאות אחרת של שלום.

את מדברת על מציאות, המציאות הישראלית, מציאות של מלחמה ואלימות – אבל איך את רואה את המקום של השירה בתוך המציאות הזאת? מה בכלל היא יכולה להזיז? ואיך?

Poetry makes nothing happen, כך נכתב באחד משיריו המפורסמים של אודן. זה משפט שמאז שקראתי מלווה אותי רבות, על כל הפרדוקסליות שבו. מבחינתי, מעשים קודמים למילים, ואם היית שואלת אותי מה חסר לנו יותר מעשים טובים או שירים טובים, התשובה שלי הייתה חד משמעית. זאת גם הסיבה שלא התמסרתי לחיים של כתיבה, ובחרתי לעסוק בטיפול פסיכולוגי, במקום שאני מרגישה יותר את היכולת המידית שלו להזיז, להרבות טוב.

מצד שני, ברור שגם שירה משפיעה, ואם הייתי חושבת אחרת לא הייתי כותבת ומפרסמת את שיריי. היא משפיעה קודם כל על האישה שכותבת אותה, שמצליחה לזקק בתוכה את העדות שהיא רוצה למסור, על מה זה להיות אדם מבחינתה בזמן הזה בעולם. זו עדות שיכולה להדהד גם אצל הקוראות והקוראים, להעיר את תודעתם למשהו שמתחולל בהם, לעתים אפילו לעורר אותם לפעולה. במקרים נדירים קורה גם שמשורר או משוררת הם אתר להתרחשויות היסטוריות, תרבותיות, כך שעולמם

הפרטי, הביוגרפיה שלהם וכפועל יוצא גם כתיבתם, חופפים במידה רבה לאיזשהו גל היסטורי, כפי שקרה אצל ביאליק, או אצל וולך, או אצל דרוויש, ואז ההשפעה הזאת יכולה להיות ממש נפיצה. אבל צריך להיזהר. שירה היא לא הפגנה. לא הפגנת כוח, ולא הפגנת דעה. אני חושבת שבשירה העברית לאחרונה המגמה היא יותר ויותר של הלבשת אג'נדות לשירים, וזה דווקא מדלדל בעיניי לא רק את הערך הפואטי של השירים, אלא גם את כוח ההתנגדות שלהם. הכוח של שירה שהוא באחרות שלה, ביכולת שלה למוסס את מבני הכוח במקום, לשכפל אותם. "כלי האדון לעולם לא יפרקו את בית האדון", כפי שאמרה אודרי לורד.

איך היית מתארת את האחרות של השירה שלך? ואני כמובן, מתכוונת, לא רק לאחרות מסגנונות אחרים של כתיבה ודיבור, אלא בעיקר לאחרות שלך בתוך השדה של השירה? אני אגיד לך מה עובר לי בראש. חשבת, למשל, על העושר הרטורי שטמון ב־Speech Acts השונים שלך. עושר של מצבי שיחה – דיבור בגוף ראשון יחיד, בגוף ראשון רבים, בגוף שני של פנייה אל עצמך, בגוף שני של פנייה אל זולת זכרי, אל זולת נקבי, בגוף שלישי, ואפילו שירים נטולי זיהוי של קול מדבר (למשל "פלמנקו"). איך להבין את הריבוי הזה,

והאם אנחנו יכולים לאסוף אותו תחת אותו 'קול'? ומעל לכל הקולות מרחפת סבתי האהובה הניה פז, לה הקדשתי את הספר, ושיש כמה שירים בספר שממוענים אליה. אני לא בטוחה שהייתי אומרת שהספר מדבר בריבוי קולות, אלא שיש לשירים נמענים רבים, שאני פונה אליהם באמצעים רטוריים

שונים שמותאמים ליחס הרגשי ולנושא השיח שיש לי אתם. זוהי שוב, אותה חירות, אותו ריבוי שמתאפשר מתוך המצב הזה של "בלי ברית, בלי מילה" שדיברנו עליו קודם, חירות שיש לה כמובן גם מחיר פוטנציאלי או ממשי של בדידות, מבוכה, נדודים. אבל מבחינתי גם בכתיבה, גם בעבודה של כמטפלת וגם בחיי הפרטיים, הדבר יקר הערך והמשמעותי ביותר, הוא החירות לקיים שיח פתוח ומשמעותי עם אחרים ועם עצמי, והשירה שלי היא כמובן תולדה של השיח הזה. לגבי האופן שבו הייתי ממקמת את האחרות שלי בתוך השדה השירי, קשה לומר, בין היתר כי יש עושר עצום ומגוון של מגמות וקולות שפועלים בתוך השדה הזה כרגע. יש מן הסתם משוררים שאני מרגישה קרובה אליהם יותר ושהשפיעו עלי, בראש ובראשונה חדוה הרכבי, שהיא בעיניי משוררת אדירה ושאני חבה לה הרבה בגיבוש הקול הפואטי שלי, אבל גם יעקב ביטון, נורית זרחי ואחרים. אלה משוררים שאפשר לחשוב עליהם כמשוררים אינטואיטיביים, יצריים, ששירתם באה פחות מן השכל ויותר מהיסחפות אחרי המוסיקליות של השפה, הסמיכות בין דברים, כמו באסוציאציות חופשיות או בשפת חלום, ושיש ממד דיאלוגי מובהק בשיריהם.

אני חושבת על הממד הדיאלוגי שהוא כל כך נוכח ובלוט בשירה שלך, ואולי לזה כיוונתי כששאלתי על 'עושר רטורי'. וחושבת גם על מה שהזכרת עכשיו, על העבודה שלך כמטפלת – ומובן שכלי עיקרי בעבודה כזו היא השיחה, חילופי הדברים – ובכלל, על עולם הטיפול ועולם השירה. זה מזכיר לי משהו יקר ללבי הללו, אצלך?

זו אנלוגיה יפה, ואני מתחברת אליה בכל מיני אופנים, קודם כל באמת בכובע של הכותבת שבו אני מחזיקה כעת בשיחה, ביחס שלי אל שירי, שמצד אחד זו אני שיוצרת אותם, ומצד שני הם אלה שיודעים עלי יותר ממה שאני מספרת, גם לעצמי. אז יש כזה כמובן אלמנט תרפויטי, גם בידיעה הזו את עצמך שמתאפשרת, וגם באשליית השליטה בחומרי הנפץ הנפשיים שבהם עוסקת השירה, בטח השירה שלי, אבל אני חושבת שאם כותבים כאמנות ולא כתרפיה, הולכים כמה צעדים מעבר לתרפויטי ולפעמים ממש מקיזים את הדם לצורך האפקט האמנותי, דבר שכששאת מקצוע לא הייתי ממליצה עליו לאף מטופל או מטופלת.

עורכת הספר, ניצה דרורי-פרמן, אמרה לי אגב, שהיא רואה את הספר כמתאר תהליך של החלמה, ממש מהדיאגנוזה ועד לפרוגנוזה, אבל אני לא מרגישה שהספר מרפא אותי, לפעמים כן, ולפעמים ההיפך הגמור.

הורים פרטיים וספציפיים. התחושה איננה לירית-וידויית כמקובל במקומותינו. לתחושותי, לא מדובר פה באגרסיביות מתפרצת אלא במין ריטואלים של אלימות. השיר הראשון הוא אינדקס של פעולות טקסיות. גם השמות של הפרקים בספר מתקשרים בעיני לריטואל – "במעגל"; "זכרי"; "בלי ברית, בלי מילה"; "מילה ארוכה"; "מתי שוב". כך שגם דמויות ההורים או חוויות ההורות בספר (יש גם שירים שבהם הדוברת עצמה נעשית לאם, "בגלגול הבא אבקש להיות אמך" ועוד...) הן מן הסדר הטקסי. את רואה את זה?

נדמה לי שאנחנו חוזרות כאן בהינף לשאלה הראשונה על ברית המילה, ולשם הספר, "בלי ברית, בלי מילה". ההערות שלך לגבי הריטואליות שבאלימות, ובעיקר לגבי האלימות שבריטואל, הן מבחינתי לב הספר. מעבר לכל מעגלי האלימות הרבים שישנם, ושביקשתי לתאר את חלקם, הספר עוסק יותר מכל באלימות שבתרבות, שההורים הם הסוכנים המידיים שלה. זו אלימות שבדרך כלל שקופה לנו, כי היא המובן מאליו, ומתרחשת במקום הבטוח ביותר לכאורה, הבית, ודווקא משום כך חשוב מאוד בעיני להזכיר אותה ולהפוך אותה לנראית. בכלל, לזיכרון ולזכירה יש תפקיד חשוב בחיי ובשיריי, ובמובן הזה גם שעריי הספר, חותרים לאיזושהי יצירה ריטואלית של זכירה, כמעט מעין השבעה עצמית, כפי שציננת. הייתי אומרת שבאופן גס, לאלימות הזאת שמיוצגת בספר יש מבחינתי שני רבדים. ברובד הראשוני, השירים מתמקדים באלימות שמופעלת על ילדות ועל נשים בחסות התרבות. העניין הזה למשל, שלפי

זה מביא אותי לשאלה השנייה הרחבה מאוד שאת שואלת, לגבי החיבור בין השדות שאני עוסקת בהם, העבודה שלי כמטפלת והכתיבה. כתשובה מידית הייתי עונה שאני מנסה לשמור על הפרדה ברורה ביניהם, אבל הם לא יכולים שלא להתחבר, קצת כמו זוג שמנסה להיפרד ולא מצליח. יש את נקודת הבסיס הזאת, שדיברתי עליה קודם, שאין משהו יקר ערך יותר מאשר דיאלוג בעיני, וזה קיים בשני התחומים, וכמובן גם כשאני מטפלת יש לי גם את הזווית ה"משוררית" על הדברים, ואני משתמשת בכלי של המילים, ובכוח הדמיון והאסוציאציות והאינטואיציה, כלים שהם גם כלי כתיבה, אבל כאן פחות או יותר זה נעצר. אם כמשוררת אני עושה הכול כדי לבטא את עצמי באופן המרבי, כמטפלת אני מנסה לעשות הכול כדי לדייק את המטופל או המטופלת באופן המרבי. אז אולי אפשר לומר שהחדות של הקשב היא אותה חדות, אבל הנושא הוא אחר לגמרי וההתכוונות היא אחרת. כמובן, גם הפרסונה שלי כמטפלת שונה מן הפרסונה שלי ככותבת. המטפלת יותר מתונה ושקולה מן הכותבת שבי.

כתבת: "אבי יבוא ... על גב מילים של שווא ... לנעוץ בשמש את חרכו". ועוד כתבת: "אמי נועצת בי את פגיון הזהות / בתוך חור המוות, תעלת הלידה". מה פשר האלימות הזאת? אני חוזרת לעניין האלימות כי הוא נראה לי כל כך חשוב ועקרוני בספר – וכבר ענית על זה מעט, אבל כאן זה קשור לדמויות של הורים. ולתחושה – שלי לפחות היתה – שאלו מין ארכיטיפים של הורים, האב הגדול, האם הגדולה, לא

הדת היהודית לנשים אסור לשיר, אותו תיארתה בפואמה על סבתי, שסיפרה לי פעם איך כשהייתה בת עשר לסבא שלה היה דחוף לאסור עליה לשיר זמירות רגע אחרי שניצל מגרמניה הנאצית, או הרגע הזה למשל, שבו הורים מחנכים ילדות בנות עשר אחת עשרה, לא לשבת בפישוק רגליים "כי זה לא יפה", וברגע אחד מכוננים אותן כאובייקט מיני, לפני שהן בכלל סובייקט מיני, שהשיר על האם שנועצת את פגיון הזהות, יכול למשל להיות עליו. כמובן, השיר במעגל וכל החטיבה הראשונה שנושאת את שמו, אשר פותחת את הספר, שעוסקת כולה באלימות שהאב מפעיל על הבת.

ש"ס: הרגשתי שלאורך כל הספר מתנהל מן מאבק, בין הפיסי למילה. את כותבת: "נטשת את שיירת הבשר הארוכה / ובפסגת הפה התלולה / מילונים שלמים של מראות הוכחדו / לטובת ברית המילה". ויש כאן משהו פרדוקסלי, כי מצד אחד עובר כל הזמן הרעיון שהדברים באים אחד על חשבון השני – צריך לנטוש את הבשר כדי לדבר, משהו צריך להיכחד כדי שמילים ייוולדו – כך על הציר האפלטוני הישן המפריד בין הרוח והגוף. אבל מצד שני, המאבק הזה מוליד מין יצורי כלאיים של מילים גופניות מאוד, או גופים מילוליים מאוד – בסופו של דבר זו התכה מאוד משמעותית או אפילו לא התכה אלא מלכתחילה אי אפשר להפריד. המילה עוברת בבשר – זו התחושה. מה את אומרת?

זה מביא אותי לרובד השני של האלימות, שהוא עמוק ובסיסי יותר, האלימות שיש בכל תרבות, ובאופן ספציפי במילה עצמה, או בשפה. אלימות שבניגוד לאלימות הקודמת שתארתי, היא בלתי נמנעת כנראה, לפחות למיטב הבנתי כרגע. בהקשר הזה, האמירה של לאקאן, פסיכואנליטיקאי צרפתי שאני מושפעת ממנו בחשיבה שלי על שפה וכתובה הרבה יותר מאשר בפרקטיקה הטיפולית, ש"המילה הורגת את הדבר" קרובה מאוד ללבי. כמו לקאן אני חושבת שיש ויתור על הממשות של הדברים, ברגע שהם מיוצגים באופן מילולי. לכן בכתבת שירה מבחינתי, תמיד יש מהלך טראגי, כי יש ניסיון להיחלץ מהשפה, דרך השפה, ולהגיע דרכה אל הממשות. חלק מהמאבק הזה, או מהניסיון לחתור נגד ההרג הזה של השפה, הוא ללדת צירופים לשוניים חדשים, שמחזירים את השפה לחומריות, ההתכות האלה, כפי שתארת. דרך אחרת היא להזכיר את הרגע המיתולוגי שבו זה קרה, שהאב נעץ את חרבו בשמש, או מילונים שלמים של מראות נכחדו לטובת המילה, כדי לנסות אולי לחזור אליו באיזה אופן מדומיין. אין ספק על כל פנים, שאצלי המתח הזה הוא חריף במיוחד אולי כי אני אדם מאוד פיסי ומאוד מילולי ואלה שני יסודות שמושכים אותי בכיוונים מנוגדים, ואולי כי מטבעי יש לי משיכה אל הבלתי אפשרי מתוך רצון לא לוותר על דבר. השירה מספקת לי סוג של פתרון לרגעי הרף, רגעים שבהם אפשר להיות בשיא ההפשטה ובשיא החומריות גם יחד.